

Agi Sofferová

Agi Sofferová

roz. Kahan

Znojmo

Česká republika

Rozhovor pořídila: Zuzana Strouhová

Období vzniku rozhovoru: prosinec 2005 - únor 2006

Paní Agi Sofferová, rozená Kahan, pochází z Podkarpatské Rusi [1](#). Narodila se v Mukačevě v roce 1923 jako nejmladší, osmé dítě. Paní Agi Sofferová se provdala za Josefa Soffera, jehož první žena i syn válku nepřežili. Spolu pak měli dvě dcery, Růženu a Věru. Paní Agi pracovala v mateřské školce, tuto profesi po ní pak převzala i mladší dcera Věra, která do revoluce [2](#) působila jako ředitelka mateřské školky ve Znojmě. Po revoluci začala podnikat. Starší dcera Růžena celý život pracovala jako zdravotní sestra, po revoluci dojížděla za prací do Rakouska. V současné době žije paní Agi ve Znojmě, ve společném rodinném domku se svou dcerou Růženu. Má pět vnoučat a tři pravnoučata a je stále v kontaktu s rodinami svých sourozenců. Rodina Sofferů zase mívá srazy, na které se sjíždějí příbuzní z různých koutů světa.

[Rodina](#)

[Dětství](#)

[Za války](#)

[Po válce](#)

[Glosář](#)

Rodina

Vzhledem k tomu, že jsem nejmladší z osmi dětí a mému otci, Bence Kahanovi, bylo kolem padesáti let, když jsem se narodila, o jeho rodičích, ani o rodičích své matky, Miriam, toho mnoho nevím. To už je tolik let, nepamatuji se na ně. V té době už většinou nežili a já ani nevím, kdy vlastně zemřeli. Nemáme žádné doklady, o všechno jsme za války přišli. Zůstal mi jen můj rodný list.

Dědeček se příjmením musel jmenovat Kahan, protože tak se jmenoval můj tatínek, ale jeho křestní jméno nevím. Otec pocházel z Máramaros Szigetu [Máramoros Sziget, maďarské jméno pro současné rumunské město Signet Marmatiei – pozn. red.] v Podkarpatské Rusi a jeho rodiče tam nejspíš žili celý život. Babička se, myslím, jmenovala Hana. Víc ovšem o nich, ani o jejich sourozencích, jestli nějaké měli, nevím. A jejich vzdělání? Co tenkrát mohli mít za vzdělání? Počítejte, kolik je to let, nejméně sto padesát. Dědeček měl možná jenom tu židovskou školu, ten cheder [Cheder: náboženská základní škola k výuce Tóry a judaismu – pozn. red.], jak se říká. Jejich mateřským jazykem byla jidiš.

Matčini rodiče pocházejí z Mukačeva, oba se tam narodili a vždy tam žili. Jejich rodný jazyk byla maďarština a tehdy se tam mluvilo i jidiš. Na dědečka se vůbec nepamatuji, myslím, že už nežil, když jsem se narodila. Jmenoval se Berger, křestní jméno neznám, ani nic o jeho vzdělání nebo zaměstnání. Asi obchodoval, nebo měl nějaké řemeslo. To vám neřeknu.

Na babičku z matčiny strany si pamatuji. Zemřela ve třiatřicátém, to mi bylo deset let, to lehce vypočítám. Za svobodna se jmenovala Hochman. Ta rodina měla pekařství, pekli chleba, ale nevím, jestli to bylo od jejích rodičů, nebo od bratra. Na její křestní jméno si nepamatuji, to je už strašně dlouho, to máte šedesát let. To člověk opravdu leccos zapomene. Když jsem byla mladší, měla jsem udělat ten strom života, teď bych to potřebovala, teď to schází. Ani si nejsem jistá, kolik měla babička sourozenců. Vzdělání měla asi základní, to víte, jaké vzdělání tenkrát mohli lidé na Podkarpatské Rusi mít. A ženy vůbec moc vzdělání neměly.

Nábožensky zcela určitě všichni moji prarodiče žili, tam se všechno dodržovalo. Chodilo se do synagog, držela se sobota [Šabat: Čtvrté přikázání Desatera zní: "Pomni na den sobotní, abys jej světil" (Ex 20, 8), neboť sedmý den po stvoření světa odpočíval Bůh. Šabat začíná v pátek se západem slunce, po němž se v domácnostech koná slavnostní večeře. Od této doby jsou zakázány určité druhy práce a věřící se má věnovat odpočinku a studiu svatých textů. Šabat končí v sobotu po západu slunce v synagoze bohoslužbou a večeří - pozn. red.], slavily se svátky, všechno. Určitě se nijak nevymykali.

Můj otec se jmenoval Bence, to je maďarské jméno, v hebrejštině ben Zion, syn Sionu. Narodil se v Máramoros Szigetu. Dneska by mu bylo kolem sto třicet let. Když jsem se narodila, tak matka měla už přes čtyřicet a otcí muselo být tak padesát let, takže se narodil někdy kolem roku 1873. Ještě v Máramoros Szigetu chodil na obecnou školu, tam to byl tehdy chudý kraj, na vzdělání nebylo. Ani čas, ani peníze. Jeho mateřským jazykem byla snad jidiš, ale mluvil i maďarsky, tam se maďarsky mluvilo. Později se z Máramoros Szigetu dostal do Mukačeva a tam se oženil s mou matkou, Miriam. Jak se spolu seznámili, nevím. V Mukačevě můj otec také zemřel, v devětatřicátém. Takže jeho válka nepostihla.

Za první světové války byl na frontě a tam dostal nemoc, anginu pectoris, takže pak už moc nepracoval. Předtím obchodoval, se vším možným, měl takové stánky. Za války sloužil podle vyprávění někde v Itálii, ale kde přesně a v kterých letech, to nevím. Ale vím, že bojoval. Pěšák nebyl, možná byl u dělostřelectva, protože prý byl někde na nějakém tom voze nebo něco a tam spadl šrapnel a on se zázrakem zachránil. O svých zážitcích z války možná něco vyprávěl, ale mně už ne. Už byl starší, když jsem trošku dospěla.

Můj tatínek židovské tradice dodržoval, slavil všechno, chodil do synagogy, nebo častěji do modliteben. Chodíval i na ranní a večerní modlitbu, to se v Mukačevě chodívalo. Kašrut [3](#), jak se říká, to se také doma drželo. Měli jsme trojí nádobí. To pesachové bylo na půdě. A vždycky o Velikonocích [Pesach: připomíná odchod Izraelitů z egyptského zajetí a vyznačuje se mnoha předpisy a zvyky. Hlavním je zákaz konzumace všeho kvašeného - pozn. red.] se muselo snést dolů, bylo takové keramické, ozdobné. Seder [Seder: termín vyjadřující domácí bohoslužbu a předepsaný rituál pro první noc svátku Pesach - poz. red.] byl vždycky slavný, protože se rodina sešla. Víte, to se vracívala ta děcka, která už byla ve světě. To bylo vždycky hezké. I sobota [šabat] se držela a přísně. To se nevařilo, nedělalo se nic.

Kolik měl otec sourozenců, nevím. Myslím, že tam byla sestra, s tou jsem se sešla v koncentráku, v Osvětimi. Oni tam přišli odněkud z Podkarpatské Rusi. Pamatuji se, že jsem se v Osvětimi, a potom i v Karlových Varech [4](#), po válce, sešla i s jednou její dcerou. Mám takovou vzpomínku, moje sestra Róžika [Ružena] porodila v Terezíně [5](#) děcko. Ona před válkou žila v Československu, takže šla tady odsud. Porodila děcko a vybrali ji na transport do Osvětimi. Tak ušila velkou tašku - ona a ještě jedna paní - uspala to děcko a převezla ho na ten transport. V Osvětimi se toho dítěte ujala taky

otcova sestra. Jenže pak šli oba do plynu. Takže proto si vzpomínám, že měl otec sestru, jinak bych to možná ani nevěděla.

Maminka se jmenovala Miriam, za svobodna Berger. Narodila se v Mukačevu přibližně v roce 1882. Já jsem dvacátý třetí ročník a matce bylo kolem čtyřiceti, když jsem přišla na svět. Jejím mateřským jazykem byla maďarština a vzdělání měla nejspíš základní. Nepracovala, byla v domácnosti. V Mukačevu žila celý život až do transportů. Transporty tam šly moc rychle. Jestli tam bylo ghetto měsíc... Co oni tady v Česku dělali čtyři roky, tak tam v Mukačevě udělali za pár měsíců. Já s matkou jsme v dubnu 1944 společně odjely do Osvětimi, kde matka zahynula. Matka samozřejmě nábožensky žila, dodržovala kašrut, všechno a o velkých svátcích chodívala do synagogy. Ženy ale moc do synagogy nechodily a navíc tam sedávaly odděleně [během bohoslužeb ortodoxních obcí musí být podle zákona muži od žen odděleni – pozn. red.].

Matka měla bratra, který nějak brzy po první světové válce, snad ve dvacátých letech, vyvandroval do Ameriky. Jmenoval se Herbert Berger. Ten měl moc dětí, snad osm, ale my jsme s nimi nikdy do styku nepřišli. Dokud žila matka, tak psával, nebo poslal nějaký ten balík. Potom měla matka ještě tři sestry, na ty se pamatuji, s těmi jsme se stýkali. Jedna se jmenovala Mermelstein, druhá se jmenovala Taube, ale její příjmení si už nepamatuji, a jméno té třetí si již nepamatuji. Všechny tři byly vdané a měly děti.

Ten Mermelstein byl učitelem na židovské škole, na chederu. Měli spolu víc dětí, pět nebo sedm. Za války většinou všichni zahynuli v koncentráku, co jiného. Jedna z jejich dcer přežila, ta žije v Izraeli, s tou jsem se tam později setkala. A jeden syn je v Užhorodě.

Co dělali ti druzí manželé, nevím. Taube měla, myslím, jednu dceru a ta měla pět synů. Shodou okolností si pak vzala mého bratránka, Wiedera, synovce od mého otce. Za války oba zahynuli v koncentráku, ale všech pět jejich synů přežilo. Jeden žije v Belgii, ten je stejně starý jako já, druhý žije v Mukačevě. Už si moc nepíšeme. Ta třetí maminčina sestra měla, myslím, syna. Ale ti už také nežijí. Nevím, možná zahynuli v koncentráku.

Jak jsem říkala, pocházím z osmi dětí. Můj nejstarší bratr se jmenoval Mendu, ale říkal si Ubul. Ten by dneska mohl mít nad sto let. Já jsem se narodila ve třiadvacátém roce, on byl určitě tak o třicet let starší než já. Musel se narodit někdy koncem devatenáctého století. Byl novinář. Určitě měl nějaké vzdělání, asi střední školu, jinak by to nemohl dělat. Nebo měl možná jen nadání. Jeho mateřským jazykem byla maďarština. Narodil se v Mukačevu, ale žil v Užhorodě, kde se oženil. Jeho manželka se jmenovala Hermína. Ve čtyřiačtyřicátém odrodila syna, ale pak přišli do koncentráku, rovnou do Osvětimi. Ona to přežila, ale to dítě ne a ani její manžel, můj bratr. Zemřel asi někdy ve čtyřiačtyřicátém nebo pětačtyřicátém roce.

Druhá nejstarší sestra byla Jolán [Jolana]. Narodila se někdy kolem roku 1903 v Mukačevu – byla tak o dvacet let starší než já - a pak se vdala do Nyírbátoru [Nyírbátor, městečko v Maďarsku, nalézá se v župě Szabolcs – Szatmár – Bereg – pozn. red.] za nějakého Frieda, Morice Frieda. Měla s ním dvě děti a zahynula s nimi v Osvětimi. Jejich dcera se jmenovala Věruška, té bylo pět nebo šest let, když jeli do koncentráku. Jméno toho chlapečka, malinkatého, ročního, si už nepamatuji. Jolán byla v domácnosti a její manžel dělal koňského handlíře.

Další v pořadí byl bratr Jan. Také on se narodil v Mukačevě a to v roce 1905. Žil v Mukačevě, přežil koncentrák, vrátil se do Mukačeva a tam zemřel. Za války byl ve více koncentračních táborech,

protože bojoval ve Španělsku [6](#). V osmatřicátém tam šel jako dobrovolník. Byl v lágru ve Francii, tam mu pomohli dostat se načerno domů do Mukačeva. To bylo jako zázrakem, to víte, podzemní hnutí bylo i tam. Dostal se domů, ale nebyl tam ani hodinu nebo dvě hodiny a hned pro něho přišli. Odvezli ho do koncentračního tábora v Maďarsku. Odtamtud šel do Osvětimi. Vystřídal toho tedy hodně, ale vrátil se a zůstal žít v Mukačevě, kde někdy v osmdesátých letech zemřel. V Mukačevě vedl po válce nějakou továrnu na prošivané deky, nebo něco takového, jelikož byl v tom Španělsku na straně komunistů a v Mukačevě pak byli Rusové, a tak mu umožnili vést tu továrnu. Jan byl ženatý, ale děti neměl. Jeho manželka se jmenovala Móni [Mónika].

Další byla Róžika, Róži. Narodila se v Mukačevě v roce 1907, ale pak se přestěhovala do Znojma. Koupila si tady nějaký obchod, dělala podprsenky a podvazkové pásy. Seznámila se tam s Emilem Jockerem, za kterého se pak provdala. On byl také ročník 1907. Měla jenom jedno dítě, to, které se narodilo v koncentráku a zahynulo tam. Ona sama také válku nepřežila, zemřela nejspíš někde v Osvětimi v roce 1945.

Potom byl Kolja, ten se také narodil v Mukačevě. On byl třináctý ročník. Měl dvě vysoké školy, byl velice nadaný na řeči. Jeho rodným jazykem byla maďarština, určitě mluvil i jidiš, německy a také rusky, anglicky a francouzsky. Studoval v Praze na Linguě, kde pak učil jazyky. Byl také ve Francii na Sorbonně, kde nejspíš také studoval jazyky. V Praze studoval i na advokáta, už měl titul JUDr., k doktorátu mu chyběla už jen jedna zkouška. Jak se do Prahy dostal a jak to dělal, nevím, protože z domu na to nemohl nic dostat, my jsme byli chudí. Před válkou dělal v Praze na ambasádě, myslím, že na polské. Pak šel víc a víc do vnitrozemí, byl v armádě jako důstojník, kde měl díky znalosti jazyků určitou svobodu. Nakonec se ale v Rusku dostal do koncentráku a někdy ve čtyřiačtyřicátém nebo pětačtyřicátém tam zahynul. Byl svobodný a děti neměl. Nic víc o něm nevím. Ačkoliv ten věkový rozdíl už nebyl tak velký, tak byl dost často pryč.

Další bratr se jmenoval Josef, neboli Joe. Ten se v devětatřicátém nebo ve čtyřicátém dostal do Anglie, kde byl u letectva jako letecký elektrikář. Narodil se v Mukačevě v roce 1916. Po válce se v Anglii živil jako elektrikář, oženil se a vzal si Angličanku, Margaret, ale říkalo se jí Peggy. Měli spolu čtyři děti. Syn se jmenuje George, ten je v Kanadě. Potom je Mary, ta žije v Anglii. A pak je John a potom Peter, ten žije ve Skotsku. Joe s Peggy žili společně v Orpingtonu, to je městečko nedaleko od Londýna. Když jedete vlakem z přístavu do Londýna, tak to staví v Orpingtonu. I za komunistů jsem za nimi občas jezdívala, bratr mi vždycky poslal pozvání a oni mě pouštěli. On k nám přijel až po revoluci [1989]. Zemřel nedávno, v devadesátém osmém roce, také v Orpingtonu. S vnučkou Magdou jsem byla na jeho pohřbu.

Mým posledním sourozencem je Helena, říká se jí Ibi. Ta je ročník devatenáct. Před válkou si udělala učitelský ústav v Miškolci a pak učila v Užhorodě. Do koncentráku jela z Užhorodu, i s těmi svými žáky. Stále ještě žije, v kanadském Halifaxu, je starší než já, ale je to čipr holka. Po válce si vzala toho Emila Jockera, manžela po sestře Růženě, která za války zahynula. Žili ve Znojmě, ale těsně před revolucí [před rokem 1989] vyvandrovali do Kanady, kam se jim předtím vdala dcera Jana, lékařka, a také tam zdrhnuv jejich syn Pavel. Ten v Kanadě dělá zástupce nějaké firmy. Potraviny a tak, něco takového. Teď je v Praze, přes zimu pracuje tady a zjara se vrátí do Kanady. Jana se tenkrát chtěla dostat ven a tak si vzala muže, který žil v Kanadě. Emigrovala, když jí bylo asi jednadvacet let, takže to muselo být někdy v sedmdesátém roce. Jana se narodila v roce 1949 ve Znojmě. Pavel byl mladší, ten se narodil ve třiapadesátém roce také ve Znojmě. Emigroval o dva tři roky později i s manželkou a dětmi – mají dva syny, Tomáše a Jana. Jeli tenkrát do Jugoslávie a

nevrátili se.

Dětství

Já se jmenuji Agi Sofferová a narodila jsem se 15. března 1923 v Mukačevě. Když jsem přišla na svět, byla jsem takové škaredé káčátko a matka se, chudák, styděla. Tenkrát jí sousedka řekla: „Neplač, Miriam, neplač, všichni ti vyletí z hnízda, zůstane ti jen ona“. A opravdu, všichni vyletěli z hnízda a my dvě jsme šly na transport spolu. Mou mateřštinou je maďarština. U nás se mluvilo maďarsky, i trochu jidiš, ale hlavně maďarsky. A měla jsem hebrejské školy. Ale hebrejsky jsem samozřejmě za tu dobu zapomněla. Nebylo s kým mluvit, takže jsem zapomněla. Tady jsem si osvojila češtinu. Umím i němčinu a teď také angličtinu. Mluvila jsem kdysi i jidiš, z toho jsem při té němčině vycházela, jidiš je němčině dost podobná. Takže teď nemluvím jidiš, mluvím německy. I když možná bych se ještě jidiš domluvila. Měla jsem čtyři třídy gymnázia, ale pak jsem musela školu přerušit, protože v osmatřicátém nebo v devětatřicátém přišli Maďaři [7](#).

Do transportu jsem žila v Mukačevu. Bylo to velké krásné moderní město. Dláždění, elektřina, to všechno jsme tam měli. Mukačevo vybudovali Češi [Mukačevo patřilo v letech 1918 - 1938 k území První československé republiky. Většina starších budov města byla vybudována právě v tomto období. Viz i [1](#) a [7](#) - pozn. red.]. Když přišli, tak to bylo takové území nikoho. Tam se to hodně střídalo, byli tam Rumuni, Maďaři, i Rusíni, a pak se to v pětačtyřicátém odstoupilo Rusům, takže se to stalo součástí Sovětského svazu a my [rozuměj Československo] jsme o to přišli. Bývala to krásná úrodná zem, podobná jako tady ve Znojmě, hrozny, jablka, meruňky. Rusové tam pak začali dolovat sůl a všechno vydolovali a zničili.

Polovička obyvatel Mukačeva byla židovského původu. Byla tam sice židovská ulice, ale Židé byli v zásadě roztroušení po celém městě. Židy možná trochu odlišovalo, že dělali víc do obchodu, měli takové malé obchody. Ale často to také byli řemeslníci, ševci, krejčí a tak, všechno možné. Jaké tam byly vztahy mezi Židy a křesťany? No, žilo se. To víte, když byl někdo bohatý, tak se závidělo. Ale já jsem vyrostla mezi křesťany a se sousedy jsme vždycky dobře vycházeli. Přátele jsem měla spíše mezi Židy, ale tam, kde jsme bydleli, žily i křesťanské rodiny a tak s těmi dětmi jsme si také hráli. S antisemitismem jsem se nesetkala.

Židovská komunita byla v Mukačevě různorodá. Bylo tam i hodně chasidů [8](#). My jsme ale mezi těmihle radikálními Židy, s pejzy a kaftany [9](#), žádné přátele ani přízeň neměli, i když v naší rodině se také všechno dodržovalo. Byla tam velká synagoga a pak malé synagogy a takové malé modlitebny. Ty byly všude, v každé ulici, nebo v každé druhé ulici. Otec chodíval spíše do modlitebny. Jen možná na vysoké svátky jsme chodili do synagogy. Matka určitě chodila do mikve: [rituální koupel - pozn. red.], ta tam také byla.

V Mukačevě se všechny tradice držely přísně. Kašrut, všechno. Mými nejoblíbenějšími svátky byl Pesach. To bylo krásné. Tatínek dělal seder a rodina se sešla. Také se hodně držel Nový rok [Roš hašana: židovský nový rok - pozn. red.]. To byly asi tak největší svátky. Ale nejvíc se mi líbil ten Pesach, to už bylo jaro. Omezení spojená tradicemi jsem brala prostě tak, jak jsou. Jak jsem říkala, Mukačevo bylo z polovičky židovské, takže tam to bylo normální. Ale my už jsme to pak moc nedodržovali, ta mládež už to nebrala tak vážně, my jsme v sobotu i rozsvítili [Šábés: na šabat je zakázaných 39 hlavních pracovních činností, od nichž se poté odvozuje zákaz ostatních. Mezi zakázané činnosti patří i "rozsvícení světel" - pozn. red.]. Ta starší generace na to samozřejmě reagovala špatně, hlavně otec. Protože synové se od toho dost odklonili, už nevěřili jako on. On byl

ještě takový pobožný a matka také, ale ta děcka už ne. Starší sestra Jolán, ta dodržovala dost, všechno, i když se pak vdala. Ti další sourozenci, Róži, Jan, Kolja, ti, myslím, už tak moc ne. Sice nedodržovali, ale nikdy svůj původ nezapřeli. Ani já ne.

Měli jsme tam i hodně židovských škol, těch chederů, děcka tam chodila hodně. Škol jsme vůbec měli v Mukačevu několik, ruské školy, ukrajinské, já jsem chodila do hebrejského reálného gymnázia. To od nás bylo docela daleko, ale nic takového jako autobusy tam v té době samozřejmě nejezdily. Do školy mě vodili. Tak do deseti let jsem určitě sama nešla. Ono to bylo opravdu dost daleko. Ta škola samotná mně nijak zvlášť v paměti neutkvěla. Myslím, že jsme jezdili někam na nějaké výlety.

S rodiči jsme nikam nejezdili, jak vám říkám, nebyly na to prostředky. Jen se pamatuji, že jsme chodívali do lesa nebo plavat do řeky, s rodiči nebo i bez nich. V sobotu se chodilo do synagogy a pak, jako děcka, jsme si hráli na dvoře a když jsme byli starší, tak jsme měli takovou partu a to jsme chodili na procházky a tak. V Mukačevě byly krásné parky, kam jsme často, než přišla válka, chodívali. Sport jsme doma moc neprovozovali, matce už bylo přes čtyřicet, když jsem se narodila, otec už byl také starší a nemocný. Ale v židovských spolcích se sportovalo, do války se prostě v Mukačevě žilo normálně. Ani já jsem nijak moc nesportovala.

V Mukačevě žili i zámožní lidé, ale my jsem mezi ně nepatřili. Pocházím z chudých poměrů, žádné služebnictvo nebo chůvy, nic takového jsme neměli. Tam, kde jsme žili – to byla taková krásná velká ulice – byl takový velký dvůr a z každé strany bydleli lidé. Bohatí měli v Mukačevě i krásné domy a všechno. Kromě křesťanských rodin bydlelo v okolí také hodně Židů. Bydleli jsme v nájmu, v dvoupokojovém bytě s kuchyňkou a předsíňkou. Ty byty tam nebyly moc vybavené, třeba koupelnu jsme neměli. Nějaká knihovnička tam snad byla, matka určitě čítávala. A otec chodíval studovat Tóru. I já jsem hodně čítávala. Když jsem dospěla, četla jsem světovou literaturu, to byly krásné knížky. Romain Rolland [Rolland, Romain (1866 – 1944): francouzský prozaik, dramatik, hudební historik a literární kritik – pozn. red.], Feuchtwanger [Feuchtwanger, Lion (1884 – 1958): německý spisovatel a překladatel židovského původu – pozn. red.] a tak. Krásné knížky. To jsem si často říkala: „Panebože nenech mě umřít, abych to mohla dočíst.“ Když jsem ty knížky pak četla třeba o dvacet let později, tak už to byl zase úplně jiný dojem.

Byla jsem nejmladší, takže pak už jsem žila s matkou a s otcem sama. Každý ze sourozenců už si šel vlastní cestou. Otec pak v devětatřicátém zemřel. Nebylo to lehké, starší sestry matce pomáhaly, rodina se přece jenom nějak musela uživit. To víte, nebyly důchody, nebylo nic. Já jsem také něco vydělala, uměla jsem trochu šít. Prostě dělala jsem, co se dalo. Nějaký čas jsem také žila u sestry Jolán. Byla těžká doba.

Za války

Jak jsem říkala, likvidace Židů v Mukačevu byla hodně rychlá. Museli jsme do ghetta, ale to tam bylo tak sotva měsíc. V dubnu 1944 jsem šla s matkou na transport do Osvětimi. Nejstarší sestra, Jolana, šla se dvěma dětmi ve čtyřiačtyřicátém z Maďarska, z Nyírbátoru, kde žila. Druhá sestra, Helena, jela z Užhorodu, kde učila.

Róži žila, jak jsem říkala ve Znojmě, takže ta jela do koncentračního tábora z Československa. Nejdřív byla v Terezíně, tam otěhotněla a za trest ji poslali do Osvětimi, jak jsem Vám o tom vyprávěla. No, ještě jsem ani nebyla za bránou lágru a už tam byli známí a říkají: „Máš tam sestru,

máš tam sestru.“ Mě to ani nenapadlo, že by tam mohla být. A tak jsme se tam u drátů sešly, kde mi ukázala i své dítě. Róži měla to dítě v náručí. Když ten rodinný tábor, ve kterém v Osvětimi byla, likvidovali, ty mladé vybrali na práci. A tak odjela někam do Německa na práci, nevím kam. Vojnu nepřežila. Z vyprávění vím, že snad také dělali pochod smrti. Buď dostala otravu, nebo byla tak oslabená, že už potom dál nemohla. To bylo asi někdy v pětačtyřicátém, když tenkrát před koncem války přesunovali vězně. Prý se tak chtěla vrátit. Ale měla smůlu, chudák. Ty, co byly s ní a přežily, vyprávěly, jaké byla sluníčko, jak je držela v náladě, přestože měla s tím dítětem tak těžký osud. Ona tak toužila po dítěti, kdyby bývala nepřišla do jiného stavu, mohla přežít. Ale s dítětem neměla šanci. Také málokteré děcko to přežilo. Možná ještě v Terezíně, ale v Osvětimi? A bylo tam tolik krásných dětí, kdo ví, co by z nich pak vyrostlo. Byly opravdu krásné a nadané.

Když jsme šly s matkou do transportu, mohly jsme si vzít jen dvacet kilo zavazadel. No, co jste si mohla vzít s sebou? Moc toho nebylo, to stačilo tak na trochu prádla a trošku toho jídla. Pamatuji si, že matka zapoměla v ghettu hrneček, nebo snad kastrolek, šla zpátky a strčil do ní nějaký četník, maďarský četník. Vidím to jako dnes. Já vstoupila před ni a říkám: „To je moje matka.“ On byl úplně překvapený. Táhli jsme všichni ta zavazadla, bylo to dost daleko, hnali nás do cihelny přes celé město. Chudák matka, ona byla dost košer, ale když viděla, že nic není, tak mi koupila kousek klobásy. Ona sama to nejedla, ale mně to koupila. Něco se vám zaryje hluboko do mysli a nedostanete to ven. Byl tam jeden otec, vezl retardovanou dceru na vozíku. Esesák řekl, aby ho tam nechal. On nechtěl. Samozřejmě že toho otce zastřelil. Co bylo s tím děckem, to nevím, jestli ho také zastřelili, nebo ho tam nechali. Ale ti nedělali žádné cavyky.

V Osvětimi byla krematoria, nevím kolik a nevím kolik plynových komor. Oni plynovali, kde se dalo. Už v těch vagónech, jak jste tam seděla, jste to čekala... proslýchalo se to... alespoň já to čekala. No a když jsme vystoupily z toho vagónu, říkám matce: „Tady už je všechno jedno“. Protože jste viděla ty psy a Němci volali: „Všichni ven, všichni ven“ a viděla jste komíny kouřit a cítila jste to a věděla jste, že to není z pekárny nebo něco. No a nás potom na té rampě rozdělili. Doprava, doleva, jak se říkalo. Já jsem šla doprava, matka doleva. Pak už jsem ji neviděla. Ale zajímavé je, že když potom přijely ty maďarské transporty, když přijímali ty lidi z Maďarska, z Budapešti, z Debrecína a tak okolo, tak oni si mysleli, že je to pekárna. A říkali: „No, tady se budeme mít dobře. Tady aj blázni chodí volně.“ Mysleli si, že ti ostříhaní lidé v hadrech a dřevácích, jsou blázni.

Ne všechny dali na práci, já jsem byla vybraná náhodou, měla jsem štěstí. Byla tam švagrová, ta taky, chudinka, měla malé dítě a to jí sebrali. S babičkou, nebo s někým, šlo do plynu. Vybírali pracovníce, které umějí německy. A ona uměla německy. Tak přišla tam, jak dělali kartotéky, protože Němci to všechno psali. Oni si potrpěli na pořádek. Vybírali také Židovky do kuchyně. Tam byla velká kuchyň, velké kotle a původně tam vařily Polky. Místo nich vybrali mimo jiné nás. Napřed vybrali starší sestru a tetovali a když jsem to viděla, tak jsem vyváděla. Sestra nechtěla, abych byla zvlášť, tak jsem pracovala v té kuchyni. Prý jsme byly lepší jak ty Polky, ty byly špinavé. Byly třeba nastrojené, načančané, třeba nabarvené. Jedna esesačka taky vyzdvihla, že prý musí uznat, že jsme pracovitě. Musely jsme těžko pracovat, těžké věci tahat. Ale díky tomu jsme možná trochu přežily. Přece jenom, nějaký ten brambor, nebo kousek té konzervy, nebo větší kousek řepy. Člověk trošku k něčemu přišel.

Tam jsme pracovaly půl roku, do pětačtyřicátého. Osmnáctého ledna [Koncentrační tábor Auschwitz byl osvobozen Rudou armádou 27. ledna 1945 – pozn. red.] se Rusové blížili k lágru. Němci to chtěli vyhodit do povětří, ale nějak se jim to nepovedlo. Tak nás nahnali na pochod smrti

10. Prošla jsem si tím s Helenou. Dvakrát. Kdyby se jedné něco stalo, tak ta druhá taky nepřezila. Člověk už byl na konci sil. První pochod byl tedy v lednu. Sto dvacet kilometrů za tři dny. Šli jsme do Breslaw [polsky Wrocław], to bylo v Polsku. Tam nás nakládali do otevřených vagónů a vezli nás do Ravensbrücku 11. Pamatuji si, jaká byla zima. Seděli jsme v těch otevřených vagonech a pak nás nechali v tom Breslaw celou noc venku. Ten druhý pochod byl v dubnu. Ten snad byl ještě horší než ten v zimě. Bylo krásně, to jste šla a šla, musela jít, protože kdybyste nešla, tak do vás stříleli a zůstala jste tam ležet. Ale pud sebezáchovy je silný. V tom dubnu s námi chtěli dojít do Terezína, ale už k tomu nedošlo, protože ze všech stran byla fronta a my jsme tam nemohli. Dlouho se chodilo sem a tam. Němci vězně hnali dál na Západ, protože chtěli být osvobození u západáků, u Američanů. Oni se strašně báli Rusů. Ty esesačky už měly pod esesáckým oblečením civilní šaty. Strašně se báli bombardování.

Zůstalo nás sto dvacet ženských. Někde v Německu, už si přesně nepamatuji to jméno, to víte, to už je dávno, ale bylo to někde u Labe, protože jsme přešli tu řeku tam a zase zpátky, jsme se v nějaké maštali zahrabaly do sena. I když nás ten Němec, majitel, nechtěl pustit dovnitř, že kůň musí mít klid. Byl tam s námi také jeden esesák, ten tam asi s nějakou z vězeňkyň držel, a tak s námi zůstal a chránil nás. Zůstaly jsme tenkrát v tom seně a druhý den ráno bylo slyšet předvoj, ruský předvoj. Druhý den, když už potom padaly šrapnely, tak tam ten majitel koně ležel, rozpráhlý, mrtvý. Rusové bojovali kousek odtamtud. No a tak nás pak Rusové osvobodili.

Co bylo s tím druhým Němcem, nevím, my jsme se pak rozdělily. Šly jsme pospolu jen ti nejbližší, asi deset nebo dvanáct nás bylo. Rekvírovaly jsme si koně a s povozem a koněm jsme dojely z Německa do Česka. Já byla tak zesláblá, že mě posadily na vůz a sestru taky. Kobyla se splašila a vůz se převrátil. Člověk tam mohl zůstat, ale naštěstí se nic nestalo. Jen Helena si vymkla nohu, mně se nestalo nic. Musely jsme být blízko hranic, protože brzy jsme se dostaly do Ústí nad Labem. Ale ta cesta byla kalvárie. Nemyslete, že to bylo tak jednoduché. Jeden Rus vám dal, druhý vám vzal. A chtěli nás znásilňovat. Jen tak tak se člověk ubránil, opravdu.

Po válce

Z Ústí nad Labem jsme pak jely vlakem do Prahy, kam jsme přijely někdy koncem května, začátkem června. Praha byla nádherná. Tam to úplně vřelo, to bylo něco, jak Praha vězně přijala. To bylo něco úžasného. To člověk nemůže nikdy zapomenout. Na třech, pěti místech jste mohla jíst. Starali se o Vás, oblékli Vás, měla jste kde spát, tramvají jste mohla jezdit zdarma. Sestra byla nešťastná, jak se bude legitimovat. Ale já jsem jí říkala, nevím, jestli jsem to předvíдалa, ale říkala jsem: „Neboj, ukážeš tetování a uvidíš.“ A fakt, stačilo ukázat ruku a vozila jste se v Praze tramvají zadarmo. My už jsme původně seděly ve vlaku do Mukačeva, když přišla nějaká známá. „To jste hloupí,“ říkala, „kam jedete?“ A ještě štěstí, že jsme nejely. V Mukačevě to bylo všechno strašné, rozvrácené.

V Praze jsme nějaký čas pobýly, čtrnáct dní, tři týdny. Na návštěvu nějakých památek ale nebyl čas a ani nálada. Přišla jste oslabená, hladová, zavšivená. To víte, v Osvětimi jsem dělala v kuchyni a tam jsem měla takové teplé prádlo. Tam se vši držely, vši a srab. Přestože se člověk umýval každý den. Byly tam takové džbery, ve kterých jsme se myly, i když studenou vodou, svrab jsem nedostala, ale vši ano.

Z Prahy jsme přijely sem do Znojma. Před válkou tady žila má starší sestra Róžika, ta, jak měla to děcko. My jsme ji sem přišly hledat. Ale přežil jen její manžel, Emil, co si potom vzal mou sestru

Helenu. Ten se nás ujal a bydlely jsme u něho. Mezi tím nás také hledal mladší bratr, voják z Anglie, Josef. Sešli jsme se tady ve Znojmě. On byl vždycky takový klidný. Já, když jsem ho uviděla, tak jsem křičela nahoru „lbi, lbi“, na sestru Helenu - to je zdobnělina - „lbi, lbi, Josi je tady.“ A on mi řekl: „Co tak křičíš?“ A to jsme se viděli po tolika letech a po válce.

Po válce jsem zůstala žít ve Znojmě a do Mukačeva jsem se jela jenom podívat. Ze sourozenců se tam nikdo nevrátil, ale nějaké známé a příbuzné jsem tam měla. V Československu žil nějakou dobu po válce i můj bratr Josef. V Mariánských Lázních [12](#) dostal nějaký obchod s elektrikou. Jeho první syn, George, se narodil v pětačtyřicátém ještě v Anglii, ale dcerka Mary už přišla na svět tady v Karlových Varech, v sedmačtyřicátém. V padesátých letech, když tu začali dělat ty věci, jak potírali západáky [13](#), co bojovali v Anglii, a dost po nich jeli, odjel i s dětmi do Anglie.

Po válce jsem se už na gymnázium nevrátila. V Boskovicích jsem si udělala dvouletý kurz s maturitou pro učitelky mateřské školy. Tenkrát nám umožnili studovat i bez ukončení střední školy, protože měli nedostatek kantorů. Udělali dvě třídy, protože o ten kurz byl velký zájem. Studovala jsem ho dálkově. Ve čtyřiapadesátém, poté, co jsem měla děti, jsem totiž ve Znojmě nastoupila do práce jako pěstounka. A v roce padesát osm až šedesát byl ten kurz. Učitelku v mateřské škole jsem dělala až do důchodu, kam jsem odcházela v roce 1978. Ale pak jsem ještě trochu pracovala. Ještě mě potřebovali, tak jsem ještě dělala. Ne na plný úvazek, ale už asi na procenta. Já mohla jít do důchodu v pětapadesáti letech, protože jsem byla v tom koncentráku, ale pracovala jsem déle.

Můj manžel se jmenoval Josef Soffer. To je hebrejské jméno, Soffer znamená písař. Byl o dost starší než já, narodil roku 1907 v Kravsku, to je tady kousek od Znojma. Jeho mateřský jazyk byla čeština a on se vždycky považoval za Čecha, byl velký vlastenec. Už jako děcko se s rodiči přistěhoval do Znojma a tady chodil do školy. Měl jenom obecnou školu [14](#), ale možná měl pak nějakou tu obchodní, takovou tu, kterou dělali příručí. Před válkou dělal obchodního zástupce pro velkou firmu. Obchodoval s prádlem a s kravatami a byl docela úspěšný. No a pak přišel do koncentráku. Byl ve více koncentracích, v Terezíně, v Osvětimi. Tam ztratil svou první ženu i dítě. Jeho první žena se jmenovala Herta, stejně jako jeho sestra. Byla taková drobná. Jeho syn Robert byl jen o deset let mladší než já. Herta nebyla stará, když šla do plynu, ale matky s dětmi neměly šanci. Z Osvětimi pak jel manžel dál někam do Německa na práci. Myslím, že osvobození zažil v Buchenwaldu [15](#).

Rodiče mého manžela se jmenovali Hynek a Anna. Ona byla moc hodná, taková malá, drobná paní. Byla taková fajnová, pocházela z dobré rodiny. Jejich dcera Herta je před válkou nějak dostala do Palestiny, kde pak společně žili v kibucu. V sedmačtyřicátém se oba vrátili sem do Znojma a jeden čas žili u nás. Jejich domek totiž Němci předtím vyvlastnili. Ale manžel to pak nějak dostal v restituci [Restituce: zákon o navrácení majetku – pozn. red.] zpátky. Před válkou měl v tom domě manželův otec vpředu obchod a vzadu chladírnu, dělal totiž výsek. Prodával kuřata, slepice, husy, prostě drůbež. V osmačtyřicátém se jeho rodiče zase vrátili zpátky do Izraele a babička, manželova matka, tam zemřela. Tak se děda zase vrátil do Znojma. Pamatuji se, že když bylo dětem deset let, tak tady nějaký čas žil. Ale potom mu manžel zaplatil cestu a on jel zpátky do Izraele, zase do toho kibucu. Tam se mohl vždycky vrátit. Oba manželovi rodiče jsou v Izraeli v tom kibucu pochovaní. Jeho otec zemřel někdy v osmdesátých letech.

Manžel měl tři sestry, dvě starší, Trude a Hertu, a mladší, Hermu. Ta Herta žila v Izraeli v kibucu a tam zemřela. Trude, která byla ze sourozenců nejstarší, emigrovala i se svým manželem do Chile, kde se jim narodily tři děti. Pak se ale také odstěhovali do Izraele a v Chile zůstala jen ta nejstarší

dcera. Trude zemřela někdy v devadesátých letech. Pak měl ještě bratra, ale ten brzy umřel. Dostal se do Izraele, jel na té lodi, na té Patrii [Patria: loď s židovskými uprchlíky, která byla 25. listopadu 1940 potopena v přístavu Haifa, s přibližně 267 lidmi na palubě – pozn. red.], jak je nechtěli Angličané pustit, něco jim udělali s tou lodí a oni ztroskotali. On v té vodě dostal nějakou nemoc a umřel.

S manželem jsme se seznámili tady ve Znojmě. On mě viděl, zamiloval se a nedal jinak. Byl celý divý. Brali jsme se ve čtyřicátém sedmém roce. Věkový rozdíl byl mezi námi dost veliký, sedmnáct let. Jemu v té době, když jsem se brali, bylo dvaadvacet a mně pětadvacet. Dnes bych to své dceři nedoporučila, ale já jsem si tenkrát dala říct. Po válce byl člověk jako vytržený z kořenů, byla jsem bolavá tak, že křesťanského chlapa jsem za muže nechtěla. Ani nebyla příležitost, abych vám pravdu řekla. I sestra Helena si dala říct, ta si vzala toho švagra, manžela od naší sestry Růžiky, Emila. Protože židovští chlapi, kteří se vrátili, si většinou brali křesťanské ženy. O nás nestáli a přitom já jsem nebyla škaredá.

Po válce dělal manžel ve Frutě [Národní podnik Fruta Brno: potravinářský podnik, např. v roce 1968 vyrobil první licenční nápoj Coca Cola v Československu – pozn. red.]. Napřed jako skladník a potom dělal nákupčího. Tam to vydržel až do důchodu. Zemřel ve Znojmě, v devadesátém devátém. Stejně to vydržel dlouho, na to, co prodělal. Bylo mu přes devadesát, když zemřel.

Měli jsme spolu dvě děti, Růženku a Věrušku. U nás je zvykem dávat jméno po mrtvých, ne po živých. Růženka se jmenuje po sestře Róžice a Věra po té neteři, Jolany dceři. My jsme jí říkali Pötyi, maďarsky malá, drobná. Krásná byla, taková šikovná, chytrá holčička. Taky nepřežila. Když měly dcery vlastní děti, tak jsem si přála, aby jim daly jméno Miriam, po mé matce. No, nedaly na mě. Obě dcery se narodily ve Znojmě, Růženka v roce 1948 a Věruška v roce 1950.

Hned po válce jsme chtěli emigrovat, do Izraele, uvažovali jsme o tom, jenomže já jsem přišla do jiného stavu s Věrou. Navíc by to bylo těžké. Manžel neuměl žádné řemeslo. A na jazyky byl také tvrdý. Tak jsme se potom báli jet a zůstali jsme tady. Ale bylo by to bývalo všechno jiné, protože tehdy jsem ještě dobře mluvila hebrejsky a uměla jsem trochu šít, to by se neztratilo. No, ale bylo to těžké. Kdyby byl elektrikář nebo stolař, nebo něco jiného. Ale obchodník... když neumíte řeč, co by dělal? Potom tady byla sestra, nechtěla jsem ji opustit. Nakonec ale odjela ona. No, v padesátých letech jsme o tom uvažovali, ale později už ne.

Takže jsme zůstali ve Znojmě a bydleli jsme v domku ve starém městě, kousek od radnice. Ty domy jsou tam všechny podsklepené, asi tři sklepy hluboké. Prý to bylo i nějak propojené. My jsme bydleli blízko vchodů do podzemí. V těch sklepech se bohužel držela podzemní voda. Pak se to spravovalo, dělali tam takové šedesáticentimetrové zdi.

Ve volném čase jsme s dětmi jezdili na Vranov, to je asi 20 km odsud. Tam jsme si postavili, když začaly půjčky, chatu, takový dřevěný srub. Tam jsme trávili s děckou prázdniny. To byl krásný srub. Zezačátku, když nebylo auto, jsme tam jezdili vlakem a pěšky. S ruksakem. Bývalo to tam pěkné, takové společenské, s těmi sousedy a tak. Měli jsme kolem hodně známých. Jeden začal stavět tu chatu, manžel to viděl, a musel to mít taky. Tak jsme tam přes léto žili. Bylo to tam veselé, dělali jsme táboráky, dalo se tam plavat, chodit do lesa na houby a na maliny. Děcka tam na té chatě vyrostla.

Růžena vystudovala střední zdravotní školu tady ve Znojmě a pracovala jako zdravotní sestra u praktické lékařky. V devadesátém roce šla pracovat do Rakouska, do Sankt Pöltenu, což je asi devadesát kilometrů ze Znojma. Nežila tam, jen dojížděla. V sesterském domě tam měla byt, kde byla, když měla služby, nebo když nejela domů. Mívala dvanáctky, a když měla tři dvanáctky nebo dvě, tak pak měla tři dny volno. Pracovala tam až do důchodu, což bylo někdy loni nebo předloni. V Rakousku vyšel nějaký výnos, podle kterého mohla jít do důchodu dřív. Pracovala totiž na intenzivní péči, u malých dětí, a tak patřila mezi těžce pracující. No a když mohla jít, tak to využila, protože to ježdění sem a tam nebylo lehké. Stálo to moc peněz a také strašně trpěla na migrény. Od té doby, co přestala jezdit, tak se ty migrény už tolik neobjevují.

Růžena se provdala za Karla Svobodu, který pracoval jako automechanik a pak jako řidič. Teď je v důchodu. Mají spolu dvě děti, Hanu a Kájina [Karel]. Hana se také narodila ve Znojmě, někdy v roce 1973. Žije ve Znojmě a dělá kadeřnici. Je vdaná, její manžel se jmenuje Petr Vrabec. Mají spolu dvě malé děti, Davida a Vendulku. Synovi říkáme Kájín, aby se to nepletlo se jménem jeho otce, Růženčina manžela. Ten se jmenuje Karel Svoboda. Kájín je mladší než Hana, možná sedmdesátý pátý ročník. Také pochází ze Znojma a žije tady. Je vyučený kuchař a má tady ve Znojmě hospodu. Ženatý není a ani nemá děti.

Věra vystudovala gymnázium a potom si udělala ještě druhou maturitu, aby mohla dělat učitelku mateřské školy. Tu školu studovala asi čtyři roky dálkově. Ve Znojmě potom pracovala jako ředitelka mateřské školky. Po revoluci, v devadesátém roce, začala podnikat. Spolu se zetěm - provdala se za Pavla Šestáka, geodeta - vedla fitcentrum. U toho byla malá restaurace, kosmetika a kadeřnictví. Pak se rozvedla a teď to fitcentrum vede sama.

Má tři děti. Magdu, Pavlínu a Petra. Všechny se narodily ve Znojmě. Pavlíně je osmadvacet nebo devětadvacet let a Petrovi je třiadvacet. Magda je stejně stará jako Kájín. Pavlína je vdaná a pracuje jako kosmetička. Petr je svobodný a studuje v Praze češtinu-občanskou výchovu, bude učitelem. Ještě mu chybí jeden rok. Během studia přerušil a byl v Anglii, kde trošku pracoval a naučil se tam anglicky. Podobně byla v zahraničí i Pavlínka a Magda. Magda studovala v Izraeli, nějaký divadelní nebo umělecký obor. Odešla tam hned po maturitě a byla tam čtyři nebo pět let. Chtěla tam moc jet, nenechala si to vymluvit. Pak byla ještě rok v Americe, kde studovala angličtinu a pracovala. Myslím, že dělala i au-pair. Teď je na mateřské dovolené, ale protože byla podnikatel a neměla žádnou nemocenskou, tak se musí nějak živit. Teď je povolený částečný výdělek, tak tlumočí, například při svatbách, a překládá, myslím, že většinou z hebrejštiny.

Když dcery dospěly, tak jsme je podělili. Růžena dostala domek, který jsme měli na starém městě, a tu chatu dostala Věra. Ale Věra potřebovala peníze, tak ji prodala. A také protože byla po rozvodu sama a chata potřebuje chlapa, který by to spravoval. Dneska je jí to líto, ale oni se stěhují do Prahy, tak by tam stejně nemohli jezdit.

I Růžena ten dům ve staré zástavbě prodala. Chtěli domek, pořád. Tak to v osmdesátých letech prodali, za ty peníze koupili tenhle domek a opravili ho. Vzali si na to půjčku, tenkrát nebyly tak drahé, a udělali půdní vestavbu - to by tam v tom starém městě ani nešlo. A nebyl tam ani plyn, tady je to modernější. Takže nahoře má teď krásný byt. Dole jsme to vyspravili, nové dveře, nová okna. Žila jsem tu s manželem a až tady nebudu, přijde sem vnučka Hana. A ti si tu udělají, co budou chtít.

Za komunismu jsem žádné velké problémy moc necítila. Život samozřejmě nebyl procházka v růžové zahradě. Můj plat nebyl veliký, manžel také mnoho nevydělal. Zdálky ten komunismus ani nevypadal tak zle, protože mám sociální citění, ale člověk nevěděl o těch zvěrstvech. V padesátých letech jsem byla strašně otřesena tím Slánským [16](#), [17](#) a tak, to si pamatuju. Ale já osobně jsem na sobě žádné represe nepocítovala. Jezdívala jsem ven, v Anglii jsem byla několikrát, brácha mi vždycky poslal pozvání. Také jsme od něj občas dostala nějaké peníze. On nebyl bohatý, ale držel mě, víte, pomáhal. Něco také, myslím, bral od Němců. Ale hlavně byl šetrný. Také jsme měli známého v Rakousku. On byl ze Znojma, měl tady ženu, ale rozvedl se, protože nebyla k ničemu, a oženil se v Rakousku. Ten nám vždycky dal tisíc šilinků, to bylo tisíc korun [Počátkem 60. let 20. století byl kurs 1 koruny československé k 1 rakouskému šilinku 1:1. K poslednímu stanovení zlatého obsahu koruny došlo zákonem č. 41/1953 o peněžní reformě, kdy byl zlatý obsah koruny stanoven (nerealisticky a bez širších souvislostí) na 0,123426 g ryzího zlata, což zůstalo až do konce osmdesátých let – pozn. red.]. A za tisíce šilinků už jste ledacos koupila. Tady tenkrát nic nebylo a když jste tam viděla ty věci, ty sýry a ta masa a to všechno, to bylo něco. Měla jste pět liber nebo kolik, dala jste tady za to spoustu peněz a tam jste si představovala, že za to koupíte půl Anglie. Pamatuju se, že jsme si dovezli televizor, mikrotroubu, nějaké povlečení. No, byli jsme strašně moc nabalení, když jsme se vraceli a celníci nás v pohodě pustili. Byli ohromní. Ani jsme nemuseli nic schovávat. S mužem jsem také byla několikrát ve Vídni, protože tam měl sestru Hermu. To bylo také na pozvání. Herma tam snad nejdříve byla v domácnosti, ale pak šla do zaměstnání. Někam, kde se balí léky. A její manžel něco vyráběl. Byla jsem i u přízně v Kanadě.

Komunisté na mě ani nijak netlačili, abych vstoupila do strany. Po manželovi ale chtěli, aby donášel. To ale nepadalo v úvahu. Náš jediný problém s komunisty byl, že manžela nechtěli pustit za sestrou. On měl v Izraeli sestru a strašně moc tam toužil jet. To je také tragikomedie. Když mohl, když měl peníze, tak mu to nedovolili. Žádal, několikrát žádal. Měl všechno, chudák, vždycky jim v tašce nesl to pozvání. Ale nepustili ho. V sedmdesátém sedmém jsme měli dvě svatby. To už byl manžel v důchodu, ale pracoval a něco si tak vydělal mimo. No a ty peníze, co měl chudák našetřené, to jsem mu sebrala na ty dvě svatby. No, a tenkrát, když neměl peníze, to mu povolili jet. A když už mu to povolili a byly by i ty peníze, tak už neměl sílu. To už byl příliš starý a nemocný. Já jsem v Izraeli byla, ale tajně, on to nevěděl, protože kdyby to věděl, tak by umřel.

V Izraeli jsem byla jednou, až po revoluci [2](#). Magdička, má vnučka, tam studovala, tak nás pozvala. A měli jsme tam přízeň. Růženka pracovala venku, tak mi to dala dárkem, k Vánocům. A já jsem měla toho bratra v Anglii, který mi dost pomáhal, tak jsem od něj měla trošku peněz a mohla jsem to zase platit tam. Jela jsem tam s dcerou Růženou a bydlely jsme u vnučky Magdy v Jeruzalémě, ta tam měla byt, takže ubytování jsme platit nemusely. Byly jsme tam tři týdny nebo měsíc.

V Izraeli se mi líbilo všechno. Sešla jsem se tam s dcerou mé sestřenice, to byla dcera od matčiny sestry, která žila v Izraeli, v kibucu. Tak jsem ji jela navštívit. Nijak zvlášť si nedopisujeme, ale když jsem tam byla, tak jsem za ní jela. Žila si v tom kibucu dobře, nijak nenaříkala. Setkala jsem se tam i s dcerou té manželovy sestry Herty, s Ruth. Ona také žila v kibucu. Jen její manžel, to byl maďarský Žid, s tím se dalo komunikovat dobře, ten mluvil maďarsky.

Také jsme se jely podívat po Izraeli. Byly jsme v Netanyi. Tam měl manžel bratránka. Ty děti tam stále ještě žijí a my jsme s nimi ve spojení. Byly jsme i u Mrtvého moře, na těch vykopávkách, byly jsme u Jordánu, smočila jsem si nožičky v Jordánu. To byl také zážitek, ten Jordán. Ta voda tam je moc špinavá a oni ji dokonce pili. Byla tam jedna žena, pomodlila se, myslím arabsky, a pak šla do

té vody a manžel ji omýval. Asi to byl nějaký zájezd a my jsme k tomu přišly. To člověk úplně žasl, když to viděl, jak se tam v té vodě máchali. Pak se mi také líbilo v kostele ukřižování, tam ta atmosféra na vás také působila. Bylo tam strašně moc lidí. Ne že by se mi to líbilo nebo nelíbilo, ale ta atmosféra, ten fanatismus, to vás očaruje. A u toho Jordánu také. Zajímavá byla i Zeď nářků, tam je to také působivé. Když vidíte, jak se tam modlí a jak tam strkají ty papírky.

Když přišla v osmadesátém revoluce, to jsem právě byla v Rakousku, týden nebo tak, u manželovy sestry. A tam jsme to v televizi viděli. Nejvíc nás to ovlivnilo v tom, že jsem pak už mohla jezdit do zahraničí bez pozvání a že dcerka mohla jít pracovat ven, do Rakouska. Naskytla se jí ta příležitost a protože uměla německy, využila jí. Když jsme totiž s manželem nechtěli, aby děcka rozuměla, co říkáme, mluvili jsme německy a ona to pochytila. Ona je na řeči, to má asi po mně, to máme v rodině. Ta druhá dcerka, Věra, je spíš na počty. Takže Růženka se přihlásila a udělala dobře, protože co si pořídila, když tam dělala, to by tady, ještě kdyby dvacet let žila, nepořídila. To víte, ten rozdíl byl dost velký. I když to cestování do práce nebylo nic lehkého, ani ta práce nebyla lehká. Ale já jsem byla doma a mohla jsem jí pohlídat děti. Měla to tak lehčí.

Po revoluci jsme se také dozvěděli, že manžel nechal tu svou první ženu pojistit na dvacet tisíc. Shodou okolností jsem se to nějak dozvěděla, ani jsem to nevěděla. Oni poslali nějaké papíry z Bavorova. Tenkrát to starým lidem vyřizoval nějaký advokát. Tak mi taky poslali ty papíry, mysleli, že nikoho nemám, a že mi to jako vyřídí. Ale on velkou část toho vzal. To jsme ani nevěděli, na to jsme přišli v počítači. A ani jsme ani nevěděli, že manžel měl ženu pojištěnou na dvacet tisíc. Tak jsme něco dostali, nevím kolik, nějaký ten dolar. Já měla z toho pojistného půlku a děvčata každá čtvrtku. Tak to víte, že jsem to rozdala. Já neumím držet peníze.

Nedávno jsme v létě byly v Rakousku, kde jsme měli setkání celé rodiny Sofferů. Sešli se tam příbuzní z Rakouska, to byly ty děti od Hermy, z Izraele i z Ameriky – on tam měl starý pan Soffer sestru. Z Izraele přijela od Trude celá rodina, syn s ženou a dětmi, od Herty tam byl jenom syn, ta Ruth nepřijela, té umřelo dítě na otravu hub nebo co a od té doby není úplně v pořádku. Dohromady nás mohlo být tak pětatřicet, čtyřicet. To bylo hodně zajímavé setkání, máme to nahrané na DVD. Je na něm všechno, celá rodina a průběh toho setkání, ta večeře a oběd a ten proslov a fotky. Organizoval to od neteře syn. Chtěli, že se budeme scházet pravidelně, že máme složit nevím kolik eur a zaplatit tu cestu do Ameriky a oni by to pak platili nám. Já jsem řekla ne, mně je dvaosmdesát let a ani na to nemám. Možná že za dva roky bude to setkání v Praze, aby to udělali někde blíž. Jestli tady ještě budu.

Co se týká náboženství, tak po válce jsme je s manželem už tak nedrželi, možná určité svátky, chanuku [Chanuka: svátek světla, rovněž připomíná makabejské povstání a opětovné zasvěcení chrámu v Jeruzalémě – pozn. red.], pesach a tak, ale jen vlažně. Například košer, kde byste to tady mohla držet. To byste nesměla nic jíst, maso, mléko, to tady vůbec neexistovalo. Až potom později v Brně. Tady ve Znojmě bývala krásná synagoga, ale za války byla zničená. Po válce tu pak můj manžel vedl židovské obci agendu, ale ta pak přešla do Brna. Takže teď jsem členka židovské obce v Brně, jsem přihlášená tam a daň platím v Brně. Já nedržím moc ani křesťanské, ani židovské svátky. No, stromeček ustrojíme, dárky si dáme. Ale hlavně kvůli dětem. To víte, po válce to bylo těžké. Židovské děti tady nebyly a holky viděly ty stromečky, tak jsme je strojili taky. A dneska se to zase dělá kvůli těm malým. To víte, člověk se asimiloval a po té válce byl takový rozpolcený.

Ale jak jsem říkala, antisemitismus jsem na sobě nikdy necítila. Když nadávali na moje děcka, to jsem si vyřídila. Jednou, když byly holky ve škole, jim nadával nějaký chlapeček. Já jsem ho chytla, zmáčkla jsem mu pusku a říkám: „Jestli ještě jednou jim něco řekneš, tak ti ten zadek zmydlím, že měsíc na to neseď.“ A byl pokoj.

Jednou jsem byla v nemocnici, operovali mi srdíčko, a byla tam ze Znojma jedna paní. Měla jsem tam takové šikovné hadříčky na umývání, takové jednorázové, dcerka mi to donesla. Když jsem šla z nemocnice domů, tak jsem to tam té paní dala. Jenže když vyšla ven, tak ta druhá paní mi říkala: „Nedávejte jí to. Ona vás pomlouvala.“ Říkám si, co mě mohla pomlouvat. Mohla říct, že jsem Židovka. Ale já bych to nikdy nezapřela. To je jako bych zapřela vlastní matku. Proč? Křesťané nejsou ani horší, ani lepší. Mezi těmi i oněmi jsou jak dobří, tak zlí lidé. Jednou mi to rodiče dali do kolébky, já jsem si to nevybrala. Kdybych měla možnost si vybrat, tak by to bylo něco jiného. I když svátky moc nedržím, jsem plnokrevná Židovka, cítím to tak.

U mých dětí je to něco jiného. Víte, tady tenkrát po válce nebyla možnost, aby si vzaly židovské kluky. Protože ti židovští chlupci si většinou brali křesťanky a my jsme to musely brát, jak to přišlo. Já, i moje dcery. Ještě když byly mladé, tak se scházely v Brně s židovskými chlupci, ale ti pak z Brna odjeli. Nebyla možnost. Nejsou, nebyli. Ve Znojmě vůbec ne a kde to mají shánět. Z mých dětí nebo vnoučat už zvyky nedodrží nikdo, jen vnučka Magda, ta je jediná.

Takže teď bydlím s Růženkou v jednom domku. Já bydlím dole a ona bydlí nahoře. Je to tady krásná ulice, taková klidná a tichá, ale není to daleko do středu města. Máme tu i zahrádku a dcera si teď postavila bazén, její sen byl bazén. Ale já už teď ven moc nechodím, sama si netroufám. Někdy je to horší, někdy je to lepší. Když je trojka [biopředpoed', rizikový stupeň číslo 3 - pozn. red.], tak mi nebývá dobře. Nějak po revoluci, jak dcera začala s tím fitness centrem, snad z toho stresu, mi našli cukrovku. Léta už se léčím, byla jsem na práškách, a teď to bude rok, nebo tři čtvrtě, co si píchám inzulin. Píchá mi to dcerka a když ona nemůže, tak sama. To si nadělám modřiny. Ale ona je zdravotní sestra, takže má jemnou ruku. Od ní to nebolí. Ta cukrovka je prevít, zákeřná nemoc. Od té doby, co jsem si začala píchat, tak když nedám pozor, je to velice nepříjemné. Když máte vyšší cukr, tak to není tak nepříjemné, jako když ho máte nízký. Zpočátku s tím člověk nemá zkušenosti, jednou jsem si píchl a klesl mi cukr ve městě a mně vám bylo tak špatně. Teď už si dávám pozor. První je, že se musím nasnídat. Kousek chleba, kafe. A také musím trochu víc držet dietu. A také mám strojek na srdíčko, kardiostimulátor. Měla jsem slabý infarkt a tenkrát jsem, myslím, dostala ten strojek. Tak jde jedno s druhým. Zánět do noh, slezina. Tedy původně cétéčko ukázalo slinivku. Ale naštěstí to slinivka nebyla. Ale bylo něco na slezině, takže brali tu slezinu. To víte, léta přibývají, ale zdraví nepřibýlo.

Glosář:

1 Podkarpatská Rus (známá i pod názvy

Rutenie, Zakarpatská Rus nebo Ukrajina): se nachází v oblasti, kde se střetávají Karpatské hory a Centrální dněperská nížina. Jejimi největšími městy jsou Užhorod, Mukačevo a Chust. Do první světové války tato oblast patřila rakousko-uherské monarchii, ale v roce 1919, podle St. Germainské smlouvy, se stala součástí Československa. Z etnického a lingvistického hlediska Zakarpatská Ukrajina nebyla jednotná, žili zde Maďaři, Ukrajinci, Rusové, Rusíni, Češi a Slováci, a rovněž početné židovské a romské komunity. První vídeňská arbitráž (1938) přidělila Maďarsku část

Podkarpatské Rusy obydlené Maďary. Zbytek území získal autonomii, ale byl později okupován maďarskými vojsky. Na základě smlouvy z července 1945 Československo postoupilo tuto oblast Sovětskému svazu. Poté, co Ukrajina v roce 1991 vyhlásila svoji nezávislost, Podkarpatská Rus se stala jednou z jejích administrativních oblastí.

2 Sametová revoluce

známá též pod pojmem “listopadové události” označující dobu mezi 17. listopadem a 29. prosincem 1989, jejíž události vyvrcholily v pád československého komunistického režimu, a to nenásilnou cestou. Sametová revoluce začala policejním útokem na pražské studenty 17. listopadu 1989. V tentýž měsíc vznikla hnutí Občanské fórum a Veřejnost proti násilí. 10. prosince byla vytvořena vláda Národního usmíření, která zahájila demokratické reformy. 29. prosince byl zvolen prezidentem Václav Havel. V červnu 1990 se konaly první demokratické volby od roku 1948.

3 Kašrut

neboli rituální chování vycházející z židovského práva, které stanovuje pravidla pro přípravu jídla. Zakazuje používání krve. Předepsanou metodou zabití zvířete je tzv. šchita. Hlavní pravidlo kašrutu je zákaz jíst mléčné výrobky a maso dohromady. A to ani tehdy, když nebyly společně vařeny. Časový interval mezi konzumací mléčných výrobků a masa se liší. Např. na území Slovenska je tento interval šest hodin v případě, že maso je konzumováno jako první. V opačném případě, když je nejprve konzumován mléčný výrobek, se časový interval liší.

4 Karlovy Vary

nejznámější české lázně, pojmenované po českém králi Karlovi IV., který údajně našel tyto prameny během lovu roku 1358. Karlovy Vary se staly jedním z nejoblíbenějších letovisek u členů královských rodin a aristokracie po celé Evropě.

5 Terezín

malé pevnostní město, které bylo v době existence Protektorátu Čechy a Morava přeměněno v ghetto, řízené SS (Schutzstaffel, Ochranný oddíl). Židé byli z Terezína transportováni do různých vyhlazovacích táborů. Čeští četníci byli využíváni k hlídání ghetta a zároveň s jejich pomocí mohli Židé udržovat kontakty s okolním světem. Navzdory zákazu vzdělávání se v ghettu konala pravidelná výuka. V roce 1943 se rozšířily zprávy o tom, co se děje v nacistických koncentračních táborech, a proto se Němci rozhodli Terezín přetvořit na vzorové židovské osídlení s fiktivními obchody, školou, bankou atd. Do Terezína pozvali na kontrolu komisi Mezinárodního červeného kříže.

6 Španělská občanská válka (1936-39)

občanská válka ve Španělsku probíhala v období od července 1936 do května 1939 a to mezi rebely (Nacionales, tj. nacionalisté) na straně jedné a španělskou republikánskou vládou na straně druhé. Levicová vláda byla nakonec poražena nacionalisty pod vedením generála Franca, který byl podporován nacistickým Německem a fašistickou Itálií. Během války bylo zabito mezi 500 000 až 1 milionem lidí.

7 První vídeňská arbitráž

2. listopadu 1938 německo-italská mezinárodní komise donutila Československo postoupit Maďarsku značnou část území na jihu Slovenska a Podkarpatské Rusi, které bylo převážně osídleno Maďary. Jednalo se o města Košice, Komárno, Nové Zámky, Užhorod a Mukačevo. Maďarsko získalo území o rozloze 11.927 km² a asi 1.6 milionu obyvatel.

8 Chasidský judaismus

některými označován jednoduše jako chasidismus, je součástí charedi židovského náboženského hnutí (ultra-ortodoxního náboženského proudu). Chasidismus vznikl ve východní Evropě (Bělorusko a Ukrajina) v 18. století. Za zakladatele je považován rabi Israel ben Eliezer (1698–1760), známý také pod jménem Ba'al Shem Tov (muž dobrého jména). Chasidismus vznikl v dobovém kontextu jako reakce na pocity některých, že se projevy židovského života staly příliš akademickými a na jeho spirituální složku nebyl kladen takový důraz. Již na počátku svého vzniku musel chasidismus čelit opozici několika tehdejších vedoucích představitelů, zejména Vilna Gaona, vůdce litevských Židů, tvořících mitnagdim – “ti, kteří stojí v opozici”.

9 Ortodoxní židovské oblečení

Hlavní charakteristiky zevnějšku a oblečení židovských věřících – muži nosí klobouk, zatímco ženy nosí šátek (ten je povinný pouze pro vdané ženy, dříve i paruku). Specifická židovská pokrývka hlavy pro muže se nazývá kipa nebo jarmulka (kapedli v jidiš). Tu nosí muži, když opouštějí dům. Má jim připomínat přítomnost Boha a zajistit spirituální ochranu. Muži nosí tallit (hebrejský výraz) (talles v jidiš) [modlitební šál] celý den pod oblečením, ale ne přímo na těle. Nošení pejzů (jidiš výraz) (payot v hebrejštině) [dlouhé licousy] je spojeno se zákazem v Tóře [holení či přistřížení vousů stejně tak vlasů bylo zakázáno]. Výše zmíněné zvyky mají původ v Tóře a Šulchan Aruchu. Další části oděvu, např. Kaftan (ruské, později polské oblečení) jsou považovány za typické pro ortodoxní Židy, nicméně tento druh oblečení je převzatý.

10 Pochod smrti

Němci se ze strachu z postupujících spojeneckých armád snažili zbavit důkazů v podobě koncentračních táborů. Proto ničili veškeré zařízení koncentračních táborů, které opouštěli. Vězni byli nuceni bez ohledu na věk a pohlaví nastoupit na mnohakilometrové pochody bez jídla a odpočinku na přespání. Tyto pochody obvykle neměly žádný konkrétní cíl.

11 Ravensbrueck

koncentrační tábor pro ženy, blízko Fuerstenbergu, v Německu. Jeho výstavba začala koncem roku 1938. První deportovaní byly rakouské a německé ženy, které do Ravensbruecku byly převezeny 18. května 1939. Do konce roku 1942 počet vězňů v táboře dosáhl 42 000. Během celé jeho existence bylo do tábora transportováno asi 132 000 žen a dětí, z toho 92 000 bylo zabito. V květnu 1945 ti, kdo přežili tábor a následný pochod smrti, byli osvobozeni sovětskou armádou

12 Mariánské Lázně

světově známé lázně v České republice, založené v 19. století, se staly oblíbeným místem mnoha známých osobností (Goethe, Strauss, Ibsen) a místem konání mezinárodních kongresů.

13 Západní odboj

po nástupu komunistického režimu v Československu v roce 1948 českoslovenští vojáci, kteří během druhé světové války bojovali na západní frontě, byli označeni za imperialistické kolaboranty. Mnoho z nich bylo vězněno nebo přišlo o práci.

14 Školy v Československu

V 18. století začal stát zasahovat do vývoje škol a povinná školní docházka byla původně stanovena na šest let. Roku 1877 vydala císařovna Marie Terezie dekret, kterým reformovala vzdělání na všech úrovních. Rovněž byly reformovány školy, které již mohly být i sekulární. Za první československé republiky byla povinná školní docházka prodloužena na osm let.

15 Buchenwald

jeden z největších koncentračních táborů v Německu, umístěn severně od Výmáru. Tábor byl založen 16. července 1937 a osvobozen 11. května 1945. Během jeho existence prošlo Buchenwaldem 238 980 vězňů ze 30 zemí. 43 045 z nich zde bylo zabito.

16 Slánský, Rudolf (1901-1952)

český politik, člen komunistické strany od roku 1921 a generální tajemník komunistické strany Československa v období 1945-1951. Byl zatčen na základě falešného obvinění, byl odsouzen k trestu smrti v tzv. Slánského procesu v listopadu 1952 a oběšen.

17 Slánského proces

V letech 1948-49 československá vláda spolu se Sovětským svazem podporovala myšlenku založení státu Izrael. Později se však Stalinův zájem obrátil na arabské státy a komunisté museli vyvrátit podezření, že podporovali Izrael dodávkami zbraní. Sovětské vedení oznámilo, že dodávky zbraní do Izraele byly akcí sionistů v Československu. Každý Žid v Československu byl automaticky považován za sionistu. Roku 1952 na základě vykonstruovaného procesu bylo 14 obžalovaných (z toho 11 byli Židé) spolu s Rudolfem Slánským, prvním tajemníkem komunistické strany, bylo uznáno vinnými. Poprava se konala 3. prosince 1952. Později komunistická strana připustila chyby při procesu a odsouzení byli rehabilitováni společensky i legálně v roce 1963.